

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо особливостей законодавчого регулювання в державах-членах
Європейського Союзу права власності на об'єкти археологічної
спадщини та обігу рухомих культурних цінностей, що походять з об'єктів
археологічної спадщини*

Анотація. Аналітичну записку присвячено питанням правового регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини та порядку обігу рухомих культурних цінностей, що походять з об'єктів археологічної спадщини. Проаналізовано досвід європейських держав, в яких на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів гарантовано на однаково високому рівні як охорону нерухомих об'єктів археологічної спадщини (запобігаючи негативному втручанням, що може спричинити їх пошкодження або знищення), так і захист прав власників цих об'єктів (заохочуючи їх до сприяння захисту та популяризації археологічної спадщини). Проаналізовано відповідне законодавство Європейського Союзу (далі – ЄС) у цій сфері.

В аналітичній записці не надається порівняльний аналіз із українським законодавством. Автором звернення визначена потреба в зарубіжному досвіді.

Вступ. Важливим завданням законодавчого регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини, а також обігу рухомих культурних цінностей, що походять з об'єктів археологічної спадщини (далі – археологічні предмети), є створення надійної та ефективної законодавчої бази, яка не перешкоджатиме проведенню наукових досліджень археологічної спадщини, створюватиме умови для здійснення належних заходів щодо її охорони, дозволить розумний доступ до неї, передбачатиме умови для вільного обігу археологічних предметів, обмежуючи переміщення археологічних предметів незаконного походження.

Охорона археологічної спадщини принципово відрізняється від охорони культурної спадщини. Одним із ключових елементів збереження як культурної, так і археологічної спадщини є її дослідження, проте дослідження археологічної спадщини – це археологічні розкопки, які фактично частково або повністю руйнують досліджуваний об'єкт. Однак лише шляхом розкопок можна отримати інформацію про археологічну спадщину як джерело знань про минуле, що є необхідним фактором для формування і збереження історичної пам'яті та колективної ідентичності – заради майбутніх поколінь, історичної наступності та традицій. Знання минулого сприяє підвищенню якості життя та є важливим елементом культурної спадщини будь-якої держави, яка несе відповідальність за її охорону та збереження для нинішнього й майбутніх поколінь. На жаль, наукова цінність археологічних об'єктів із загрозливою частотою як у мирний, так і у воєнний час зазнає значних втрат, що призводить до остаточного знищення важливих знань про минуле людства, тим самим збіднюючи його в цілому.

Оскільки культурна спадщина, частиною якої є спадщина археологічна, стає все більш важливою для політики, права та економіки, потреба удосконалення законодавства у сфері її охорони також стрімко зростає. Міжнародне співтовариство постійно розширює коло нормативних механізмів збереження, популяризації археологічної спадщини та вільного обігу археологічних предметів. З іншого боку, національне законодавство постійно оновлюється, стикаючись із дедалі складнішими проблемами захисту археологічної спадщини та обігу археологічних предметів. До таких проблем належать: встановлення ефективних заходів охорони нерухомих об'єктів археологічної спадщини та археологічних предметів; розробка дієвого механізму контролю процедур імпорту та експорту археологічних предметів; забезпечення можливості пошуку й повернення незаконно вивезених археологічних предметів; встановлення правил проведення досліджень, розкопок і публікації матеріалів розкопок; визначення прав та обов'язків музеїв, а також власників / колекціонерів; порядок регулювання майнових відносин та інших прав; встановлення системи захисту від екологічних та інших ризиків; встановлення гармонійного зв'язку із охороною природи, розвитком сучасного містобудування, врахуванням економічних, соціальних та урбаністичних потреб у просторовому плануванні, міському плануванні, громадськими роботами та туризмом; встановлення дієвих механізмів заохочення (спрощене оподаткування та страхування майна, що належить до об'єктів культурної спадщини, у тому числі археологічної) та відповідальності (жорсткі санкції у вигляді відсутніх сум штрафів для порушників або позбавлення їх волі) за порушення правил охорони археологічної спадщини тощо. Аналіз законодавчого регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини та обігу археологічних предметів в ЄС та державах-членах ЄС є корисним із погляду статусу України як кандидата на вступ до ЄС. Такий досвід сприятиме впровадженню в Україні належного законодавчого регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини та порядку обігу археологічних предметів, ефективного контролю за збереженням і примноженням археологічної спадщини, необхідних просвітницьких заходів для підвищення обізнаності громадськості щодо цінності археологічної спадщини.

Основна частина.

Загальні положення законодавства ЄС щодо права власності на об'єкти археологічної спадщини та обігу археологічних предметів. Європейським Союзом з метою забезпечення охорони археологічної спадщини як джерела європейської колективної пам'яті та об'єкта історичних і наукових досліджень здійснюються заходи щодо формування відповідного законодавства в цій сфері. Керівні принципи управління археологічною спадщиною, які є глобальними та можуть бути адаптовані до національної політики та конкретних умов окремої держави у відповідній сфері, закріплені, зокрема: Європейською конвенцією про

охорону археологічної спадщини¹, Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., Конвенцією УНІДРУА про викрадені або незаконно експортовані культурні об'єкти, Конвенцією Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (Нікосія, 2017) тощо. Головною метою цих політичних документів є вжиття заходів щодо заборони несанкціонованих археологічних розкопок, встановлення наукового та адміністративного контролю над археологічними об'єктами, введення мінімальних стандартів щодо процедури застосування кримінальних санкцій за порушення законодавства у сфері охорони археологічної спадщини. Слід зазначити, що ці документи не встановлюють правових норм, що регулюють право власності на археологічні об'єкти, та не регулюють відносини, що виникають при цьому. У кожній державі-учасниці правові норми, які закріплюють порядок володіння, розпорядження та користування археологічними об'єктами, у тому числі археологічними предметами, визначаються національним законодавством із урахуванням встановлених цими політичними документами стандартів, при реалізації яких національні нормативні заходи не повинні завдавати шкоди правам, що випливають із законного обміну згідно із застосовним національним законодавством.

Враховуючи динаміку торгівлі культурними цінностями, викраденими або незаконно видобутими в мирний час або під час збройних конфліктів, на особливу увагу заслуговує обіг археологічних предметів. Транснаціональний характер незаконної діяльності у сфері обігу археологічних предметів пояснюється тим фактом, що досвідчені злочинці та контрабандисти, які розуміються на юридичних відмінностях в державах-учасниках міжнародних договорів у сфері охорони археологічної спадщини або державах-членах ЄС, прагнуть використати прогалини чи недоліки у відповідному національному законодавстві для відмивання права власності на артефакти сумнівного походження (наприклад, через норми, що захищають сумлінних покупців, або через закінчення терміну давності). Спільна компетенція між ЄС і державами-членами ЄС відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу² (далі – ТФЕУ) застосовується, серед іншого, і у сфері внутрішнього ринку, який включає територію без внутрішніх кордонів, де забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу. Водночас, згідно зі статтею 36 ТФЕУ відповідні положення про вільний рух товарів не перешкоджають заборонам або обмеженням імпорту, експорту та транзиту товарів, які мають художню, історичну чи археологічну цінність. Таким чином, відповідно до умов та в межах статті 36 ТФЕУ держави-члени ЄС зберігають за собою право визначати свої національні надбаня та вживати необхідні заходи для їх захисту. Однак, такі заборони чи обмеження не повинні ставати засобом довільної

---

¹ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута). Ратифіковано Законом № 1369-IV від 10.12.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text (дата звернення: 30.06.2023)

² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 17.07.2023)

дискримінації чи прихованого обмеження торгівлі між державами-членами. Законодавство ЄС спрямовано на заохочення співпраці між державами-членами з метою захисту культурної спадщини європейського значення. Так, Директива 2014/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 року про повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених з території держави-члена, та про внесення змін до Регламенту (ЄС) 1024/2012 (перероблена версія)³ (далі – Директива) роз'яснює та розширює встановлені Директивою Ради 93/7/ЄЕС від 15 березня 1993 року про повернення культурних об'єктів, незаконно вивезених з території держави-члена, правила повернення всіх культурних об'єктів, які держава ЄС вважає національними надбаннями, і які були незаконно вивезені з її території після 1 січня 1993 року. При цьому «культурний об'єкт» означає об'єкт, який класифікується або визначений державою-членом до чи після його незаконного вивезення з території цієї держави-члена як одне із «національних надбань, що мають художню, історичну чи археологічну цінність» відповідно до національного законодавства або адміністративних процедур у значенні статті 36 TFEU. «Незаконно вивезений з території держави-члена» означає: вивезений з території держави-члена в порушення її правил щодо захисту національних надбань або в порушення Регламенту (ЄС) 116/2009; або не повернутий після закінчення періоду законного тимчасового переміщення або будь-якого порушення іншої умови, що регулює таке тимчасове вивезення. Для співпраці та консультування з питань, пов'язаних із виконанням Директиви, відповідні органи держав-членів ЄС повинні використовувати модуль Інформаційної системи внутрішнього ринку (ІМІ). Правила використання ІМІ, включаючи обробку персональних даних, урегульовані Регламентом (ЄС) 1024/2012 про адміністративне співробітництво через Інформаційну систему внутрішнього ринку та скасування Рішення Комісії 2008/49/ЄС («Регламент ІМІ»)⁴. Згідно з Директивою ключовими нормами, які мають бути трансформовані в національне законодавство задля забезпечення співпраці з метою захисту культурної спадщини (у тому числі археологічної спадщини), є норми щодо: термінів перевірки – після того, як інша держава-член ЄС попередила про виявлення об'єкта, держава має 6 місяців, щоб перевірити, чи є він національним надбанням; термінів повернення – держава-член ЄС, із якої об'єкт було незаконно вивезено, має 3 роки для порушення процедури повернення з моменту, коли їй стане відомо про місцезнаходження об'єкта та особу його власника / користувача. Позов про повернення не може бути розпочато більше ніж через 30 років після незаконного вивезення об'єкта з держави-члена ЄС. Цей термін збільшується до 75 років щодо об'єктів, які є частиною громадських колекцій або

---

³ Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012 (Recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0060> (дата звернення: 17.07.2023)

⁴ Consolidated text: Regulation (EU) No 1024/2012 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System and repealing Commission Decision 2008/49/EC (the IMI Regulation) (Text with EEA relevance) Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R1024-20220221&qid=1688475429654> (дата звернення: 17.07.2023)

релігійних установ (у державах-членах, де на них поширюються спеціальні правила захисту). Якщо власник може довести, що він є добросовісним набувачем, тобто він не знав або не міг знати, що культурний об'єкт перебував у незаконному обігу, суд у державі-члені ЄС, яку запитують про повернення, повинен присудити йому справедливу компенсацію. Доказом у таких справах є: документи про походження об'єкта; будь-які дозволи на вивезення, які вимагаються законодавством запитуючої держави-члена; фінансові документи; інформація щодо можливого перегляду власником будь-яких доступних реєстрів викрадених культурних об'єктів тощо. Запитуюча держава-член виплачує компенсацію після повернення предмета. Право власності на культурний об'єкт після повернення регулюється законодавством запитуючої держави-члена.

Регламент Ради (ЄС) 116/2009 від 18 грудня 2008 року про експорт культурних пам'яток (кодіфікована версія)⁵ передбачає правила експорту культурних цінностей з метою їх захисту. Зазначений Регламент визначає категорії культурних об'єктів, на які поширюється його дія (наведені в Додатку I до нього), у тому числі археологічні об'єкти, яким не менше 100 років, і які були знайдені під час розкопок на суші чи воді, є частиною археологічних пам'яток або колекцій. Відповідно до згаданого акта забезпечується єдиний контроль за експортом на зовнішніх кордонах ЄС за допомогою експортних ліцензій. Так, експортна ліцензія повинна бути представлена, коли культурний товар вивозиться за межі митної території ЄС. Експортер повинен запросити таку ліцензію, яка видається компетентним органом відповідної держави-члена ЄС та діє на всій її території. Держава-член ЄС може відмовити в ліцензії на експорт, якщо товари захищені законодавством про національні надбання, що мають художню, історичну чи археологічну цінність. За певних обставин держава-член ЄС може дозволити експорт певних культурних цінностей без ліцензії, зокрема якщо вони становлять обмежений археологічний або науковий інтерес (за умови, що вони не є прямим продуктом розкопок, знахідок або частиною археологічних пам'яток на території держави-члена) і їх присутність на ринку є законною. Експортна ліцензія повинна бути пред'явлена разом із експортною декларацією до компетентної митниці після завершення експортних митних формальностей. При цьому прямий експорт, зокрема археологічних предметів, які не є пам'ятками культури в розумінні зазначеного Регламенту, забезпечується відповідно до національного законодавства держави-члена, із якої вони експортуються.

Імплементативний Регламент Комісії (ЄС) 1081/2012 від 9 листопада 2012 року для цілей Регламенту Ради (ЄС) 116/2009 про експорт предметів культурного призначення (кодіфікація)⁶ встановлює правила, що регулюють

---

⁵ Consolidated text: Council Regulation (EC) No. 116/2009 of 18 December 2008 on the export of cultural monuments (codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02009R0116-20090210&qid=1688472160215> (дата звернення: 17.07.2023)

⁶ Commission Implementing Regulation (EU) No 1081/2012 of 9 November 2012 for the purposes of Council Regulation (EC) No 116/2009 on the export of cultural goods (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012R1081> (дата звернення: 17.07.2023)

складання, видачу та використання експортних ліцензій, передбачених Регламентом (ЄС) 116/2009, визначає типи ліцензій, які видаються, порядок їх використання та термін їх дії. Таким чином, передбачено три види ліцензії (зразки 3 форм наведено в Додатках I, II та III цього Регламенту): стандартна ліцензія – використовується за звичайних обставин для кожного експорту відповідно до Регламенту (ЄС) 116/2009 і дійсна протягом 1 року; спеціальна відкрита ліцензія – охоплює неодноразове тимчасове вивезення певного культурного блага його власником для використання та/або експонування у третій країні та діє протягом 5 років; загальна відкрита ліцензія – видається музеям/іншим відповідним установам для тимчасового експорту будь-яких товарів, що належать до їх постійної колекції, які підлягають тимчасовому експорту з ЄС на регулярній основі для виставок у країні, що не входить до ЄС (дійсна до 5 років). Національне законодавство держав-членів ЄС може також встановлювати додаткові обмеження, – включаючи вимогу отримання додатково до ліцензії на експорт в ЄС національної ліцензії, – для переміщення об'єктів, визначених як національне надбання.

На особливу увагу заслуговує Регламент (ЄС) 2019/880 Європейського Парламенту та Ради від 17 квітня 2019 року про ввезення та імпорт культурних цінностей⁷ (далі – Регламент про імпорт). Відповідно до зазначеного акта (у рамках заборони ввезення на митну територію Союзу предметів культури, незаконно вивезених із третіх країн) запроваджено суворі обмеження щодо ввезення та імпорту предметів культури в ЄС, зокрема щодо культурних цінностей із третіх країн, які постраждали від збройних конфліктів, і якщо такими культурними цінностями торгують терористичні або інші злочинні організації. Відповідно до Регламенту про імпорт для проходження єдиного контролю при імпорті на територію ЄС певних культурних цінностей, які вважаються такими, що перебувають під особливою небезпекою (археологічні об'єкти, а також частини пам'яток, які були розорені), необхідно мати імпортні ліцензії, а для інших, які вважаються такими, що перебувають під меншою загрозою, – заяви імпортера. Особи, які бажають отримати імпортну ліцензію на культурні цінності, подають до компетентного органу держави-члена ЄС заявку та документи, що підтверджують законне вивезення їх із країни, де вони були створені чи виявлені (експортні сертифікати, право власності, рахунки-фактури, договори купівлі-продажу, страхові документи, транспортні документи та експертні оцінки), або надають докази відсутності відповідних законів і правил на момент їх вивезення з території країни. Перелік документів для підтвердження законного походження відповідних культурних цінностей, а також процедурні правила щодо подання та розгляду заявок визначені Імплементативним регламентом Комісії (ЄС) 2021/1079 від 24 червня 2021 року, що встановлює детальні правила імплементативної певних

---

⁷ Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019R0880> (дата звернення: 17.07.2023)

положень Регламенту (ЄС) 2019/880 Європейського Парламенту та Ради щодо ввезення та імпорту культурних цінностей⁸. Тимчасове ввезення культурних цінностей на митну територію ЄС для освіти, науки, консервації, реставрації, організації виставок, оцифрування, виконавського мистецтва, досліджень (проводяться академічними установами), співпраці між музеями чи подібними установами, а також для зберігання культурних цінностей із країн, що постраждали від збройного конфлікту чи стихійного лиха (виключно для забезпечення їх безпечного зберігання та збереження державним органом або під наглядом такого органу), не потребує ліцензії на імпорт або заяви імпортера. Орієнтиром для визначення третіх країн, чия спадщина знаходиться під найбільшим ризиком, а також об'єктів, які частіше стають об'єктами незаконної торгівлі, є «червоні списки», опубліковані Міжнародною радою музеїв (International council of museums ICOM)⁹. Окрім того, Регламент про імпорт передбачає розробку централізованої електронної системи (система ICG має запрацювати не пізніше 28 червня 2025 року) для зберігання та обміну інформацією між органами влади держав-членів ЄС, відповідальними за імплементацію Регламенту. Система ICG передбачає подання онлайн-заявок на імпортні ліцензії до компетентних органів держави-члена, видачу відповідних ліцензій, а також подання заяв імпортера операторами до митниці ЄС. Також законодавством ЄС встановлені окремі правила, які забороняють торгівлю культурних цінностей з Іраку¹⁰ та Сирії¹¹.

Особливості законодавчого регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини та обігу археологічних предметів у державах-членах ЄС.

Естонія. Відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини в Естонії, регулюються Законом про охорону спадщини¹², метою якого є забезпечення збереження та сприяння розмаїттю культурної спадщини шляхом охорони матеріальної та духовної культурної спадщини. Відповідно до зазначеного Закону: закріплено основні принципи охорони культурної спадщини; встановлено передумови та порядок взяття культурних цінностей під охорону держави, у тому числі взяття їх під тимчасову охорону; здійснено поділ пам'яток на типи (із визначенням цих типів); встановлено обов'язки власника та держави у забезпеченні охорони пам'яток; запроваджено обмеження використання пам'ятки та доступу до

---

⁸ Commission Implementing Regulation (EU) 2021/1079 of 24 June 2021 laying down detailed rules for implementing certain provisions of Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council on the introduction and the import of cultural goods. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1079&qid=1688131775856> (дата звернення: 17.07.2023)

⁹ ICOM international council of museums URL: <https://icom.museum/en/> (дата звернення: 25.07.2023);

¹⁰ Council Regulation (EC) No 1210/2003 of 7 July 2003 concerning certain specific restrictions on economic and financial relations with Iraq and repealing Regulation (EC) No 2465/96. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1210&qid=1630710257046> (дата звернення: 17.07.2023)

¹¹ Consolidated text: Council Regulation (EU) No 36/2012 of 18 January 2012 concerning restrictive measures in view of the situation in Syria and repealing Regulation (EU) No 442/2011 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R0036-20210529&qid=1630707984291> (дата звернення: 17.07.2023);

¹² Muinsuskaitseadus. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019013?leiaKehtiv> (дата звернення: 30.06.2023)

неї; встановлено вимоги до виконання робіт, пов'язаних із пам'яткою, у тому числі вимоги до виконавця робіт; регламентовано статус археологічної знахідки та місця, де виявлено археологічний культурний шар; передбачено відшкодування витрат власнику на дослідження, забезпечення захисту та збереження пам'ятки тощо. Окрім того, у сфері охорони археологічної спадщини діє низка інших нормативно-правових актів. Так, Закон про вивезення, ввезення та вивезення культурних цінностей¹³ визначає: порядок надання дозволу на вивезення культурних цінностей; порядок проведення експертизи культурних цінностей; митні процедури, пов'язані з вивезенням культурних цінностей; відповідальність за порушення порядку вивезення культурних цінностей, а також порядок здійснення відповідного державного нагляду у вказаній сфері. Відповідно до згаданого Закону культурними цінностями, серед іншого, визнаються археологічні знахідки, монетні скарби та їх частини до 1721 року (підпункт 1 частини першої § 2 Закону).

Відповідно до Закону про охорону спадщини об'єкти, що мають археологічну цінність, відносяться до матеріальної культурної спадщини. Охорона матеріальної культурної спадщини включає виявлення, дослідження та документування об'єктів і земельних ділянок, що мають культурну цінність, їх популяризацію, визнання їх пам'ятками, археологічними об'єктами. Також відповідно до згаданого Закону врегульовано діяльність, пов'язану з такими об'єктами. Об'єкт або земельна ділянка, які мають культурну цінність, можуть бути у встановленому законом порядку взяті під охорону держави як пам'ятка або під тимчасову охорону (строк тимчасового захисту становить до шести місяців, в обґрунтованих випадках перебіг строку може бути продовжений, але не більше ніж на 12 місяців, а також зупинений на період, протягом якого перешкоджає визначенню культурної цінності об'єкта чи земельної ділянки) для оцінки необхідності початку процедури визнання пам'яткою. Під пам'яткою розуміють нерухомий або рухомий об'єкт культурної цінності, його частину, сукупність об'єктів, земельну ділянку або комплекс будівель, які в порядку, передбаченому Законом про охорону спадщини, взяті під охорону держави (§ 8 Закону). Також Закон про охорону спадщини розділяє пам'ятки на нерухомі (пам'ятки історії, археології, архітектури та історичні природні) та рухомі (пам'ятки мистецтва та техніки).

Археологічною пам'яткою відповідно до § 25 Закону про охорону спадщини визнається земельна чи водна ділянка, де знайдено археологічні знахідки, людські кістки, залишки історичних споруд або інші елементи, що вказують на археологічний культурний шар, і яка може продовжувати містити ці елементи. При цьому згідно з частиною третьою § 11 цього ж Закону важливою частиною пам'ятки археології є археологічний культурний шар. Визначення «археологічний культурний шар»¹⁴ закріплено в Естонії на законодавчому рівні. Слід відмітити, що

---

¹³ Kultuuriväärtuste väljaveo, ekspordi ja sisseveo seadus. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13316476?leiaKehtiv> (дата звернення: 30.06.2023)

¹⁴ Археологічний культурний шар – це родовище, створене внаслідок безпосередньої діяльності людини або її побічної дії, яке може містити залишки будівель, уламки, кістки людей і тварин, археологічні знахідки, у тому числі

якщо археологічний об'єкт, який перебував під тимчасовою охороною для оцінки необхідності початку процедури визнання його пам'яткою археології, було досліджено і на ньому більше не зберіглося археологічних знахідок або елементів, що вказують на археологічний культурний шар, який дозволяє його віднести до пам'ятки археології, Управління охорони спадщини (далі – Агентство)¹⁵ припиняє охорону археологічного об'єкта.

Обов'язкове перебування у власності пам'ятки, у тому числі археологічної пам'ятки, обумовлене покладенням законодавством на власника пам'ятки або іншу уповноважену особу зобов'язання щодо її збереження, а також обов'язку щодо негайного повідомлення уповноважених органів про: небезпеку, яка може пошкодити або знищити пам'ятку; примусовий перехід права власності на пам'ятку; передачу, успадкування або зміну місця зберігання рухомої пам'ятки. Окрім того, саме на власника покладається обов'язок повідомляти майбутнього власника або користувача при передачі пам'ятки у володіння, користування, зберігання тощо про те, що об'єкт, який передається, є пам'яткою. При цьому, законодавством право власності на археологічну пам'ятку не обмежується державною формою власності, окрім підводної пам'ятки (у тому числі із археологічним оточенням), для якої передбачено, що в разі відсутності власника або неможливості його встановлення пам'ятка належить державі. Слід відмітити, що відповідно до Закону про охорону спадщини в Естонії кожен повинен вживати заходів для запобігання пошкодженню та знищенню археологічної пам'ятки, а також «археологічної знахідки» (археологічних предметів). Особа, на нерухомому майні якої виявлено археологічні знахідки або інші елементи, що вказують на наявність археологічного культурного шару на ньому, зобов'язана сприяти відповідним органам в ідентифікації пам'ятки археології. Рішення про ідентифікацію нерухомого майна як об'єкта археології публікується в Реєстрі пам'яток культури¹⁶. Зазначений Реєстр створено з метою забезпечення: збору даних, необхідних для збереження та нагляду за пам'ятками, об'єктами спадщини та археологічними об'єктами; надання та оприлюднення інформації про пам'ятки, об'єкти спадщини та археологічні об'єкти; ведення обліку речей і археологічних знахідок, взятих під тимчасову охорону. Окрім того, необхідними даними про археологічну пам'ятку відповідно до Положення про реєстр пам'яток культури¹⁷, серед іншого, є відомості про власника нерухомого майна в межах місцезнаходження об'єкта археології, які інтегруються в реєстр права власності, а також в інші бази даних в порядку обміну даними між державними інформаційними системами.

предмети праці та ужитку, відходи виробництва тощо.

¹⁵ Muinsuskaitseamet. URL: <https://www.muinsuskaitseamet.ee/et/tutvustus> (дата звернення: 30.06.2023)

¹⁶ Kultuurimälestiste register. URL: <https://register.muinas.ee/> (дата звернення: 30.06.2023)

¹⁷ Kultuurimälestiste registri põhimäärus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/104022020007> (дата звернення: 30.06.2023)

Окрему увагу заслуговують норми законодавства Естонії щодо регламентації статусу археологічних предметів та встановлення обов'язків для тих, хто їх знайшов. Так, згідно з § 24 Закону про охорону спадщини такі предмети віднесені до «археологічної знахідки»¹⁸, вони належать виключно державі, незалежно від того, на чийй власності вони були знайдені або в чиєму володінні вони знаходяться (відомості про них вносяться до Реєстру пам'яток культури). Археологічна знахідка не може бути придбана добросовісно, а також на неї не розповсюджується презумпція власності власника¹⁹, передбачена статтею 90 Закону про право власності²⁰. Особа, яка знайшла річ, що має ознаки археологічної знахідки, відповідно до Закону про охорону спадщини зобов'язана зберегти знахідку та місце знахідки в незмінному вигляді та негайно повідомити Агентство. При цьому, знайдена річ має залишатися на місці знахідки до передачі її компетентному органу. Вилучити її з місця знахідки можливо лише за згодою компетентного органу або якщо є загроза її збереженню. Археологічна знахідка не може бути пошкоджена чищенням, озелененням, ламанням, копанням чи будь-яким іншим способом, а також відриванням окремих частин одна від одної. Окрім того, якщо археологічна знахідка знайдена в економічній зоні, на континентальному шельфі або на глибоководному дні іншої держави, громадянин Естонії або капітан судна, що плаває під естонським прапором, зобов'язаний негайно повідомити про знахідку владу. За археологічну знахідку особі, яка її знайшла, законодавством Естонії передбачена винагорода. При визначенні винагороди за знахідку враховується історична, археологічна, наукова, художня чи інша культурна цінність знайденої речі, а також обставини її знаходження та передачі її державі. Порядок визначення плати за винахід встановлюється розпорядженням Міністра культури²¹. При цьому, плата за виявлення археологічної знахідки не встановлюється, якщо: знахідкою є уламок водного, повітряного чи іншого транспортного засобу або його частина або вантаж та інші предмети, пов'язані з утопленням; пошук або розкопки археологічних знахідок є частиною обов'язків особи, яка знайшла археологічну знахідку; знахідка передається шукачеві; особа, яка знайшла археологічну знахідку, порушила вимоги законодавства щодо використання пошукових засобів; знахідка виявлена в пам'ятці, заповіднику, зоні їх охорони або археологічному об'єкті; особу, яка знайшла археологічну знахідку, було притягнуто до кримінальної відповідальності за порушення вимог Закону про охорону спадщини, і її судимість не знята; знахідка виявлена у виключній економічній зоні, на континентальному

---

¹⁸ Археологічна знахідка – створений людиною археологічний, у тому числі історичний, мистецький, науковий чи інший культурний об'єкт або сукупність об'єктів, заховані в землі, на поверхні, в будівлі, водоймі або її донних відкладеннях, що не має власника або власник якого не може бути встановлений.

¹⁹ Власник рухомої речі, а також кожний попередній володілець вважається власником речі під час володіння нею, доки не буде доведено протилежне.

²⁰ Asjaõigusseadus. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12807782> (дата звернення: 30.06.2023)

²¹ Arheoloogilise leiu leidjale leiuautasu määramise kord, otsinguvahendi loaga ja otsinguvahendi kasutamisega seotud nõuded ning nõuded täienduskooolituse läbiviijale. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/116052019002> (дата звернення: 30.06.2023)

шельфі або на глибоководному дні іншої держави. Місце збереження археологічних знахідок визначається Агентством після вислуховування пропозиції дослідника та врахування принципу цілісності колекції, що походить від об'єкта дослідження, а також позиції установи, що зберігає археологічні знахідки. До установ, що зберігають археологічні знахідки, належать: музеї (за формою власності поділяються на: державні, муніципальні, громадські (утворені публічною юридичною особою або її структурним підрозділом), приватні); науково-дослідні установи (археологічні); установи з відповідною сферою діяльності. За неповідомлення про археологічну знахідку, а також завідоме вилучення археологічної знахідки або її частини з об'єкта, порушення археологічної знахідки, її частини або археологічної пам'ятки чи археологічного культурного шару на винних осіб накладається штраф: для фізичних осіб у розмірі до 200 штрафних одиниць (одна штрафна одиниця відповідно до § 47 Кримінального кодексу²² складає 4 євро), для юридичних осіб – до 32 000 євро.

Греція. Відповідно до статті 18 Конституції Греції²³ право володіння та розпорядження археологічними пам'ятками та скарбами у Греції регулюється спеціальним законом. Основним законом, що регулює відносини у сфері охорони археологічної спадщини, є Закон 3028/2002 «Про захист старожитностей і культурної спадщини в цілому»²⁴, прийнятий у 2002 році. Положення зазначеного Закону у 2021 році були кодифіковані в Закон 4858/2021 «Санкція Кодексу законодавства про охорону пам'яток старовини та культурної спадщини в цілому» (кодифікований)²⁵ (далі – Кодекс спадщини), до якого у тому числі увійшли положення чинного законодавства, зокрема: положення Закону 3658/2008 «Заходи щодо охорони культурних цінностей та інші положення» (яким створюється відповідна служба з охорони культурної спадщини та визначаються її повноваження); Закону 4355/2015 «Адаптація законодавства Греції до положень Директиви 2014/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 року щодо повернення культурних цінностей, які були незаконно вивезені з території країни-члена та інших положень», Закону 4688/2020 «Спеціальні форми туризму, положення про розвиток туризму та інші положення» (яким створюються умови для просування дайвінг-туризму в Греції, одночасно забезпечуючи захист, збереження та експлуатацію природного та культурного підводного середовища країни на основі принципів сталого розвитку) тощо.

---

²² Karistusseadustik. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122016014?leiaKehtiv> (дата звернення: 30.06.2023)

²³ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ. Κοινοβούλιο της Ελλάδος. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/> (дата звернення: 30.06.2023)

²⁴ Ν. 3028/2002 (ФЕК Α 153/28-06-2002) Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Kodiko. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/11677/nomos-3028-2002> (дата звернення: 30.06.2023)

²⁵ ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘΜ. 4858 ΦΕΚ Α 220/19.11.2021 Κύρωση Κώδικα νομοθεσίας για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς. Kodiko. URL: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/759457/nomos-4858-2021> (дата звернення: 30.06.2023)

Відповідно до Кодексу спадщини пам'ятка – це культурні цінності, які є речовим підтвердженням їх належності до культурної спадщини держави та які потребують особливої охорони. При цьому охорона пам'ятки залежить від її особливостей, зокрема, якщо це пам'ятка стародавня (культурні цінності, що сягають доісторичних, античних, візантійських і пост-візантійських часів і датуються до 1830 року), то вона охороняється без видання будь-якого адміністративного акта. У разі, якщо це пам'ятка новіша (культурні цінності, створені після 1830 року), то статус пам'ятки їй надається за рішенням Міністра культури, яке видається після рекомендації відповідної центральної або регіональної служби Міністерства культури (далі – Служба) та висновку відповідного дорадчого колективного органу (залежить від конкретного випадку – або це Місцева рада з охорони, або Центральна археологічна рада, або Центральна рада сучасних пам'яток, або Рада музеїв). Таке рішення публікується в Урядовому віснику. Під археологічними пам'ятками відповідно до законодавства Греції розуміють території на суші, на морі, в озерах чи річках, які містять або в яких є ознаки того, що вони містять стародавні пам'ятки, або були або є ознаки того, що вони були монументальними з найдавніших часів до 1830 року. Археологічні об'єкти включають житлові або поховальні ансамблі, а також вільне середовище, яке дозволяє скомпонувати пам'ятки в історичну, естетичну та функціональну єдність. Під нерухомими археологічними пам'ятками розуміють пам'ятки, розташовані на землі, на дні моря, озер, річок, які неможливо перемістити без шкоди їх культурної цінності або скомпонувати в єдине ціле для проведення заходів із їх популяризації. Повну та достовірну інформацію про археологічні об'єкти, археологічні пам'ятки, а також їх охоронні зони зацікавлені суб'єкти можуть отримати в Археологічному земельному кадастрі²⁶ (інтегрована інформаційна система для систематичного запису, документування, оцифрування та управління археологічними, адміністративними та геопросторовими даними, пов'язаними з культурною спадщиною, її територіями та нерухомим майном).

Згідно з Кодексом спадщини стародавні нерухомі пам'ятки, датовані до 1453 року, або ті, що були виявлені під час проведення розкопок чи інших археологічних досліджень, є власністю держави та префектури (управління майном здійснюється відповідно до його призначення), не підлягають обігу та використанню, а також конфіскації. Право власності на інші нерухомі пам'ятки, датовані після 1453 року, а також новіші пам'ятки здійснюється на умовах Кодексу спадщини. Зокрема, такі пам'ятки не можуть бути в обігу і не можуть використовуватися, якщо вони використовуються державою для виконання суспільних цілей, а саме для захисту та популяризації культурної спадщини. Згідно з нормами Кодексу спадщини будь-яка особа, яка виявляє або знаходить стародавнє майно, повинна його задекларувати. Якщо при виявленні та декларуванні

---

²⁶ Παρουσίαση του Αρχαιολογικού Κτηματολογίου. Υπουργείο Πολιτισμού. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ngEBPD6Ga3I> (дата звернення: 30.06.2023)

стародавнього майна не були порушені встановлені законодавством правила, зазначена особа може отримати винагороду. При цьому, якщо стародавнє майно знайдене у приватній власності і особа, яка його декларує, не є власником або орендарем майна, винагорода ділиться між особою, яка декларує, та власником або орендарем майна у рівних частках. Також власник приватного майна, в якому було виявлено стародавній об'єкт, після закінчення трьох місяців із моменту оголошення або виявлення стародавнього об'єкта має право на компенсацію за позбавлення його права на використання цього майна у зв'язку із обмеженнями, пов'язаними із захистом археологічної спадщини. Якщо прийнято рішення про проведення розвідувальних розкопок, власник майна має право отримати компенсацію за позбавлення його користування та за будь-яку шкоду, заподіяну розкопками, не пізніше ніж через один рік після декларування стародавнього майна. Окрім того, суб'єкту права власності компенсуються суми, витрачені ним на охорону пам'ятки (згідно з приписами Служби) до моменту винесення рішення про взяття її на державний облік та збереження. Після прийняття відповідного рішення про взяття на державний облік пам'ятки археології на її власника згідно із законодавством Греції покладаються певні обов'язки, а також діють спеціальні правила щодо обмеження права власності, землекористування, умов будівництва тощо. Держава за спільним рішенням міністрів економіки, фінансів та культури на підставі висновку відповідного дорадчого колективного органу (залежить від характерної відмінності пам'яток) може повністю або частково експропріювати пам'ятку, якщо це буде визнано необхідним для її охорони, за винятком нерухомих пам'яток, розташованих у межах власності організації місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права, церковних юридичних осіб. При цьому, суб'єкту права власності на пам'ятку археології може бути виплачена компенсація за експропріацію майна (за згодою власника компенсація виплачується частинами або в облігаціях, або в натуральній формі, або іншим видом розрахунку), або за згодою власника може бути здійснено обмін на майно держави чи місцевого самоврядування такої ж вартості, або може бути відшкодовано в інший законний спосіб.

Щодо власності на рухомі археологічні пам'ятки (археологічні предмети) Кодекс спадщини зберігає ті самі умови, як і для нерухомих археологічних пам'яток. Стародавні рухомі пам'ятки, датовані до 1453 року, є власністю держави (крім тих, що належать церковним юридичним особам або приватним особам, що законно імпортують стародавні рухомі пам'ятки) та префектури. Такі пам'ятки заборонено до використання та обігу, вони не підлягають арешту тощо. Зазначені пам'ятки тільки у виняткових випадках за рішенням Міністра культури та за пропозицією Служби і висновком відповідної Ради можуть бути запозичені музеями (під музеєм розуміється некомерційна служба або організація, із власною юридичною особою або без неї, яка набуває, приймає, зберігає, обліковує, досліджує, інтерпретує та, перш за все, експонує та демонструє для громадськості колекції археологічних, художніх, етнологічних чи інших матеріальних свідчень

людини та її середовища) або освітніми організаціями для експонування або в освітніх цілях. Пам'ятки надаються на певний термін, який не може перевищувати п'яти років і може бути продовжений за тією ж процедурою. Слід відмітити, що право власності на рухомі предмети старовини, датовані до 1453 року і законно ввезені, зберігається за суб'єктом права власності, якщо вони не були вивезені з території Греції протягом п'ятдесяти років з моменту їх ввезення, не були незаконно вилучені з пам'ятки, місця археологічних розкопок, церкви, музею, громадської колекції тощо. Тобто суб'єкт права власності на рухому стародавню пам'ятку, датовану до 1453 року, відповідно до Кодексу спадщини повинен надати докази придбання або ввезення стародавньої рухомої пам'ятки. Право власності на інші рухомі пам'ятки, датовані після 1453 року, здійснюється на умовах зазначеного Кодексу спадщини, зокрема за рішенням Міністра культури та висновком відповідної Ради. Фізичній або юридичній особі може бути видана ліцензія на володіння (у контексті культурних заходів для популяризації археологічної спадщини) рухомою пам'яткою старовини, а також нерухомою пам'яткою старовини, що належать державі. При цьому, у разі смерті особи, яка володіє рухомою пам'яткою старовини, датованою після 1453 року, відповідна ліцензія на володіння цією пам'яткою надається спадкоємцю із дотриманням вимог закону. Окрім того, власник може передати своє право на володіння, попередньо повідомивши про свій намір із наданням Службі відомостей про потенційного володільця. Передача рухомої пам'ятки старовини, здійснена без відповідного дозволу, є недійсною. Відповідно до національного законодавства зазначені пам'ятки «приймаються державою без формальностей». Ліцензія на володіння рухомою археологічною пам'яткою в разі порушення її умов та норм Кодексу спадщини за рішенням Міністра культури може бути анульована. Також ліцензія може бути відкликана, якщо буде встановлено, що стародавня рухома пам'ятка має особливо велике наукове чи мистецьке значення та повинна перебувати під безпосереднім захистом держави. Конфіскація пам'яток, датованих після 1453 року, що належать приватним особам, відбувається у присутності представника Служби. Держава призначається гарантом, а конфісковані предмети залишаються на місці, де вони знаходяться, якщо Служба не визначить інше.

Окрему увагу заслуговують норми Кодексу спадщини, що регламентують статус осіб, які мають бажання та можливість колекціонувати старожитності, тобто колекціонерів. На відміну від власників рухомих пам'яток старовини, які знаходять або успадковують їх та продовжують за спеціальним дозволом їх зберігати, колекціонери за спеціальним дозволом мають право підтримувати археологічну колекцію та час від часу збагачувати її новими придбаннями. Колекціонером визнається особа, яка оцінює характер і важливість її колекції та гарантує охорону предметів колекції, забезпечення відповідних умов зберігання та збереження предметів колекції. Варто відмітити, що колекціонером не може бути визнана фізична особа, діяльність якої пов'язана або була пов'язана з охороною пам'яток,

або яка є «антикваром»²⁷ чи «торговцем новішими рухомими пам'ятками»²⁸, або найманим працівником чи партнером фізичних чи юридичних осіб, які займаються подібною діяльністю. Колекціонери повинні вести облік із повним описом і фотографіями об'єктів колекції, подавати його копію до Служби, а також кожні шість місяців подавати список нових об'єктів колекції. Обов'язком колекціонера є збереження єдності колекції (її поділ можливий лише за відповідним дозволом Міністерства культури), сприяння фотографуванню та дослідженню пам'яток своєї колекції науковцями-спеціалістами, які отримали відповідний дозвіл компетентного органу. Колекціонерам забороняється придбавати культурні блага, щодо яких є ознаки того, що вони походять від крадіжки, незаконних розкопок чи інших незаконних дій, або якщо вони були придбані чи експортовані з порушенням законів держави походження. Про такі пропозиції придбання колекціонери повинні невідкладно інформувати Службу. Колекціонери можуть передати предмети своєї колекції в цілому державі, музеям або особам, які є визнаними колекціонерами (із обов'язковим повідомленням Службі про свій намір та відомостей про особу, якій вони збираються їх передати, а також ціни у разі продажу колекції). У разі порушення колекціонером встановлених законом умов, на підставі яких йому було надано відповідний статус, або у разі засудження його за злочини у сфері охорони культурної спадщини старожитності, якими він володіє, переходять у власність держави.

Греція є державою, національним законодавством якої накладені додаткові обмеження щодо експорту культурних цінностей. Для експортування культурних цінностей із Греції необхідно отримати відповідну ліцензію. Окрім того, у Греції встановлено жорсткі санкції за порушення законодавства у сфері охорони археологічної спадщини. Наприклад, за розкрадання пам'яток, незаконні розкопки, незаконне вивезення культурних цінностей винна особа карається позбавленням волі на строк до 10 років.

Франція. Французька ліберальна концепція права приватної власності, унормована Цивільним Кодексом Наполеона 1804 р., частково у 1887 році, а згодом у 1941²⁹, 2001³⁰ роках зазнавала змін і на сучасному етапі допускає втручання держави до сфери приватної власності на об'єкти археологічної спадщини. Книга V Кодексу про спадщину (Code du patrimoine)³¹ має назву «Археологія» і

---

²⁷ Антиквар (Αρχαιοπώλης) – це особа, яка в установленому порядку набула право володіння рухомими пам'ятками старовини, які були придбані законним шляхом з метою їх подальшої передачі, або є посередником у передачі їх у володіння чи власність (§ 32 Кодексу спадщини).

²⁸ Торговець новішими рухомими пам'ятками – це особа, яка в установленому порядку набула право власності на новіші рухомі пам'ятки, набуті законним шляхом з метою їх подальшої передачі, або є посередником у їх передачі (§ 32 Кодексу спадщини).

²⁹ Loi n 41-4011 du 27 septembre 1941 relative à la réglementation des fouilles archéologiques. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006074257> (дата звернення: 30.06.2023)

³⁰ Loi n 2001-44 du 17 janvier 2001 relative à l'archéologie préventive. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000221337> (дата звернення: 30.06.2023)

³¹ Code du patrimoine. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074236 (дата звернення: 30.06.2023)

містить норми, що врегульовують більшість ключових питань археологічної сфери. Елементами археологічної спадщини визнаються всі залишки, речі та інші сліди існування людства, охорона і вивчення яких, зокрема через розкопки й відкриття, дають змогу простежити історичний розвиток людини та її відносини з природним середовищем. Держава складає та оновлює національну археологічну карту, яка на сучасному етапі містить понад 500 000 археологічних одиниць³². Ця карта об'єднує археологічні дані включно з археологічними зонами всієї національної території, є доступною і підтримується комп'ютеризованими базами даних, які постійно оновлюються регіональними археологічними службами. Національна археологічна карта є основним робочим інструментом для: розробки документації із землеустрою та планування, містобудівної документації та схем територій; проведення оцінки впливу; управління потенційними археологічними приписами, що повинні передувати проектам робіт, які можуть вплинути на археологічні об'єкти тощо.

Положення статті 552 Цивільного кодексу³³, що регламентують повноту права землевласника, не застосовуються до нерухомих археологічних об'єктів, розкопаних у результаті археологічних робіт або випадково виявлених на землі, право власності на яку було придбано після публікації Закону про превентивну археологію 2001 року³⁴ (далі – Закон 2001 року). Такі нерухомі археологічні активи належать державі, як тільки вони будуть розкопані в результаті археологічних робіт або у випадку випадкового відкриття. Регіональний префект може, за порадою територіальної комісії з археологічних досліджень, прийняти рішення про необхідність наукового вивчення об'єкта на місці або вилучити його для наукового дослідження або публічного показу. Якщо об'єкт залишається на місці, держава набуває право власності на умовах загального права процедури експропріації землі. У такому випадку держава виплачує власнику землі, на якій розташоване майно, відшкодування шкоди, яка може бути заподіяна йому внаслідок отримання доступу до зазначеного майна. У разі відсутності згоди власника розмір компенсації встановлюється судом. Винахідник випадково виявленого об'єкта, про що повідомлено меру відповідного муніципалітету, може отримати винагороду, характер і розмір якої встановлюється міністром, відповідальним за культуру, після консультації з Національною радою з археологічних досліджень. Якщо нерухомий археологічний об'єкт виявлено на землі, право власності на яку набуто до прийняття Закону 2001 року, регіональний префект приймає остаточне рішення щодо певних заходів і має право відкрити процедуру класифікації об'єкта (взяття на облік). Якщо нерухомий археологічний об'єкт виявлено випадково і може експлуатуватися (екскурсія, дослідження тощо), особа, яка забезпечує таку експлуатацію, виплачує винахіднику одноразову компенсацію або, за відсутності

---

³² La Carte archéologique nationale. URL: <https://www.culture.gouv.fr/Thematiques/Archeologie/L-archeologie-en-France/La-Carte-archeologique-nationale> (дата звернення: 30.06.2023)

³³ Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006428953 (дата звернення: 30.06.2023)

³⁴ Loi n 2001-44 du 17 janvier 2001 relative à l'archéologie préventive. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000221337> (дата звернення: 30.06.2023)

такої можливості, зацікавлює останнього у процесі експлуатації об'єкта. Фіксоване відшкодування та участь у прибутку розраховуються залежно від археологічного інтересу відкриття.

Закон щодо свободи творчості, архітектури та спадщини 2016 року (далі – Закон 2016 року) поділяє археологічні предмети на такі, що знайдені до або після його прийняття. Так, статті 552 і 716 Цивільного кодексу щодо повноти права власника на майно (у тому числі на виявлене на власній землі) не поширюються на рухоме археологічне майно, виявлене в результаті археологічних робіт або випадково виявлене на землі, право власності на яку набуто після набрання чинності Закону 2016 року. Відповідне рухоме археологічне майно, розкопане під час археологічних досліджень, належить державі. У разі випадкового відкриття рухоме майно належить державі з огляду на визнання наукового інтересу до об'єкта, що виправдовує його збереження. Визнання наукового інтересу до об'єкта встановлюється відповідно до акта компетентного органу, прийнятого на підставі висновку науково-експертної комісії. Рішення приймається не пізніше, ніж через п'ять років після оголошення про випадкову знахідку. Рішення компетентного органу може бути оскаржено до суду в разі припущення відсутності наукового інтересу до об'єкта. Рухоме археологічне майно, виявлене на землі, придбаній до набрання чинності Законом 2016 року, передається державним службам, відповідальним за археологію, на строк, необхідний для його наукового вивчення. Такий строк не може перевищувати п'яти років. Держава повідомляє про свої права власнику землі, а в разі випадкового відкриття – винахіднику. Якщо після закінчення встановленого періоду власник і, у разі випадкового відкриття, винахідник не заявили про свої права, право власності на рухоме археологічне майно безкоштовно переходить державі. Якщо про свої права заявлено, право власності на рухоме археологічне майно ділиться між державою і власником (винахідником) відповідно до норм загального права. Майно, яке повертається їх власникам після закінчення наукового вивчення, може бути предметом приписів, спрямованих на забезпечення його належного збереження та надання до нього доступу державним службам. У разі встановлення приписами надмірних обмежень, які можуть виникнути, власнику пропонується відповідне відшкодування. У разі недосягнення домовленості щодо відшкодування позов про відшкодування подається до суду.

Якщо розкопане рухоме археологічне майно становить єдиний цілий об'єкт, науковий інтерес до якого виправдовує збереження в повному обсязі, компетентний орган визнає його таким. Про це визнання повідомляється власнику. Про будь-яке відчуження за плату або безоплатно рухомого археологічного майна, що не належить державі, але визнано таким і потребує збереження в повному обсязі, інформуються компетентні державні служби, відповідальні за археологію. Невиконання зазначеного обов'язку тягне за собою накладення штрафу в розмірі 3750 євро.

Держава може вимагати в суспільних інтересах від свого імені або від імені

будь-якої публічної особи права власності на рухоме археологічне майно в обмін на компенсацію, що встановлюється за згодою або від імені спільно призначеного експерта. У разі відсутності згоди щодо призначення експерта він призначається судом. У разі недосягнення згоди щодо розміру відшкодування цей розмір також визначається судом.

Доречно зауважити, що будь які археологічні розкопки здійснюються за умови представлення компетентному органу, що надає дозвіл, згоди власника землі на їх проведення та відповідно до договору, укладеного для її отримання. Для розкопок, що виконуються державою, у разі відсутності мирової угоди з власником землі щодо проведення земляних робіт або розвідок, відповідні роботи визнаються суспільно корисними за рішенням компетентного органу, який дає дозвіл на тимчасове зайняття земельної ділянки. І хоча держава уповноважена здійснювати «ex officio» археологічні розкопки або огляди, які можуть становити інтерес для історії, мистецтва чи археології, на землях, які їй не належить, проведення відповідних робіт є підставою для відшкодування шкоди, спричиненої тимчасовим позбавленням власника права користування землею, сума якої встановлюється, за відсутності мирової угоди, відповідно до положень Закону 1892 року³⁵ про шкоду, заподіяну приватній власності виконанням громадських робіт.

Відчуження, придбання, приховування об'єкта, виявленого під час археологічних досліджень, у разі порушення норм, що регламентують проведення досліджень, тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на два роки і штрафу в розмірі 4500 євро.

У Кодексі про спадщину виокремлено поняття «морські культурні цінності», право власності на які, якщо власник не був установлений, належать державі. Усі, хто виявить морські культурні цінності, зобов'язані залишити їх на місці неушкодженими та протягом сорока восьми годин після виявлення або прибуття в перший порт подати заяву до компетентного органу. Будь-яка особа, яка виявила і вчасно повідомила про морську культурну цінність, право власності на яку належить державі, може отримати винагороду, характер або розмір якої встановлюється адміністративним органом. Повідомлення про відкриття морських культурних цінностей публічно оприлюднюється. У разі відсутності звернення власника по завершенню трирічного періоду з дати оприлюднення, вважається, що власник не був установлений. Якщо власник морських культурних цінностей відомий, необхідно отримати його письмову згоду перед будь-яким втручанням у це майно. Якщо збереження морських культурних цінностей поставлено під загрозу, компетентний орган після офіційного повідомлення власника, якщо він відомий, автоматично вживає захисних заходів. Компетентний орган, надавши власнику можливість представити свої зауваження, оголошує суспільно корисним придбання державою морських культурних цінностей. За відсутності згоди

---

³⁵ Loi du 29 décembre 1892 relative aux dommages causés à la propriété privée par l'exécution des travaux publics. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000877367> (дата звернення: 30.06.2023)

власника морських культурних цінностей на придбання їх державою, суспільна користь визнається відповідним компетентним органом. Право власності переходить до держави відповідно до рішення суду за умови виплати відповідної компенсації власнику. Таке відшкодування повинно покривати всі прямі та інші збитки. У разі недосягнення згоди щодо розміру компенсації її розмір встановлюється судом.

За порушення норм, що регламентують захист морських культурних цінностей, передбачена кримінальна відповідальність у вигляді штрафу в розмірі від 4500 до 7000 євро та позбавлення волі на два роки.

Тимчасове або постійне вивезення за межі митної території культурних цінностей, крім національних надбань, визначених відповідним компетентним органом, можливе за умови отримання сертифіката. У разі непред'явлення заявником доказів законності походження чи імпорту відповідної цінності під час розгляду запиту на сертифікат заява оголошується неприйнятною. Якщо у видачі сертифікату відмовлено у зв'язку з тим, що об'єкт має характер національного надбання, державою вживаються заходи щодо викупу такого об'єкта (якщо не встановлено ймовірність незаконного походження або інших претензій держави). Вивезення національного надбання може бути дозволено тимчасово з метою проведення реставраційних робіт, експертизи, участі в культурному заході тощо. Цей дозвіл видається на термін, пропорційний предмету запиту. Як тільки термін дії дозволу закінчується, власник об'єкта зобов'язаний його пред'явити на вимогу уповноважених державою агентів. При ввезенні з держави, яка не є членом ЄС, культурних цінностей, що належать до однієї з категорій, визначених статтею 1 Конвенції про заходи щодо заборони та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності, необхідно пред'явити сертифікат або будь-який інший еквівалентний документ, відповідно до якого дозволено вивіз об'єкта. При цьому, держава повинна бути учасником згаданої Конвенції. За відсутності зазначеного документа ввезення заборонено.

Забороняється імпортувати, експортувати, перевозити, транспортувати, зберігати, продавати, придбавати або обмінювати культурні цінності, якщо вони незаконно покинули територію держави. Культурні цінності, конфісковані митницею через їх незаконне вивезення з держави, яка не є членом ЄС, можуть бути передані до музею у Франції з метою їх збереження.

Щодо питань експонування в державних музеях Франції, слід зазначити, що із 1222 музеїв Франції 5 % музеїв належать державі, 13 % – некомерційним приватним юридичним особам і близько 82 % – місцевій владі. При цьому, за музеями, які подали заявку та отримали звання «Музей Франції», незалежно від їх організаційно-правової форми³⁶ зберігається державний контроль. Варто зазначити, що колекції музеїв Франції є частиною суспільного надбання і є невідчужуваними.

---

³⁶ Qu'est-ce qu'un musée de France? URL: <https://www.culture.gouv.fr/Thematiques/Musees/Les-musees-en-France/Les-musees-de-France/Qu-est-ce-qu-un-musee-de-France> (дата звернення: 30.06.2023)

Французькі музеї можуть отримувати на депозит з метою публічної експозиції твори мистецтва або предмети колекціонування, що належать приватним особам виключно на безоплатній основі. Умови депонування та його тривалість, яка не може бути менше п'яти років, визначаються договором між музеєм і приватною особою.

Висновки. Археологічна культурна спадщина (як нерухома, так і археологічні предмети) підлягає охороні через її цінність, значення та ступінь загрози знищення, незалежно від часу, місця та способу створення або права власності чи володіння нею, незалежно від того, чи було це право зареєстроване державою чи ні.

В ЄС визначені керівні принципи управління археологічною спадщиною, спрямовані на створення умов щодо заборони несанкціонованих археологічних розкопок, встановлення адміністративного й наукового контролю над археологічними об'єктами. В основу цих принципів покладено необхідність запровадження загальних стандартів і законодавчих механізмів, спрямованих на запобігання найбільш поширеним та серйозним правопорушенням, які можуть призвести до знищення, погіршення чи втрати культурних цінностей. ЄС не визначає правових норм, які б регулювали право власності на об'єкти археологічної спадщини (як рухомі, так і нерухомі) та не встановлює санкції за їх порушення, а також за порушення порядку обігу археологічних предметів у державах-членах ЄС. Зазначені відносини здебільшого регулюються на рівні національного законодавства держав-членів ЄС.

Аналіз нормативно-правових актів Естонії, Греції, Франції (на основі джерел із вільним доступом) виявив спільність підходів до законодавчого регулювання права власності на об'єкти археологічної спадщини та порядку обігу археологічних предметів у державах-членах ЄС. Так, відповідно до законодавства цих держав археологічні предмети, на відміну від нерухомих археологічних пам'яток (які можуть перебувати як у державній, так і у приватній власності з певними обмеженнями використання), належать виключно державі, незалежно від того, на чийй власності вони були знайдені або в чиєму володінні вони знаходяться. При цьому, подальша доля обігу археологічного предмета залежить від його культурної цінності, яка, наприклад, у Греції та Естонії залежить від визначення часових періодів для його характеристики. Так, у Греції стародавні речі, датовані до 1453 року, перебувають поза торгівлею та використанням, новіші археологічні предмети можуть бути допущені в обіг за умови, що вони мають наукову, культурну чи освітню мету. Такий обіг повинен здійснюватися із дотриманням усіх передбачених законодавством заходів з його охорони та збереження. Право державної власності на зазначені археологічні предмети обумовлюється їх мобільністю, що унеможливорює забезпечення належного захисту та контролю за їх обігом та є здебільшого своєрідним превентивним заходом з боку держави щодо попередження їх викрадення або незаконного привласнення іншими державами. Право власності на нерухомі археологічні пам'ятки зазвичай ґрунтується на

здатності суб'єкта права власності на практиці забезпечувати захист та збереження цих пам'яток від знищення, пошкодження та руйнування, а також його спроможності до належної їх популяризації.

Слід відмітити, що під час вироблення державами-членами ЄС політики з охорони нерухомої археологічної спадщини, археологічних предметів значну увагу було приділено створенню державних установ, відповідальних за управління археологічною спадщиною. Особливу роль відіграє організація мережі спеціалізованих служб (на національному та місцевому рівнях) для забезпечення постійного консультування та координації дій власників археологічних об'єктів із питань їх охорони. Актуальною інновацією стало створення та забезпечення функціонування інтегрованих інформаційних систем, за допомогою яких, серед іншого, забезпечується фіксація інформації про власників об'єктів археологічної спадщини або уповноважених ними осіб. Загалом, як свідчить досвід європейських держав, цифрова трансформація державного управління сприяє швидкому обміну інформацією у сфері охорони археологічної спадщини, що, своєю чергою, забезпечує ефективний нагляд та контроль за її захистом та збереженням.

Ще одним дієвим механізмом забезпечення захисту та збереження археологічної спадщини, ефективним важелем впливу для дотримання власниками археологічних об'єктів або уповноваженими ними особами норм національного законодавства є запровадження моделей фінансового стимулювання у вигляді грошових винагород особам, які сприяють захисту та збереженню археологічних об'єктів, а також викриттю пам'яток, що перебувають у незаконному володінні. При цьому, процедура надання грошової компенсації таким особам є конфіденційною й не розголошується.

Цікавим є досвід Греції щодо легалізації діяльності «колекціонерів», «антикварів» і «торговців новішими рухомими пам'ятками». Національне законодавство встановлює як певні права для цих осіб, так і відповідні обов'язки щодо захисту та збереження археологічних предметів. Запровадження жорстких санкцій за порушення цих норм унеможлиблює несанкціонований продаж археологічних предметів сумнівного походження та дозволяє встановити ефективний контроль за їх обігом.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

* Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.